

มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไท*

The Reflection of Naga in the Tai Concepts

กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์ (Kanyarat Vechasat)**

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดเรื่องนาค และมังกร ของชนชาติต่างๆ วิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม และวิเคราะห์การดำรงอยู่ของมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบัน การศึกษาดังกล่าวผู้วิจัยศึกษาจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลสนามโดยใช้ระเบียบวิธีและกรอบความคิดทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา ทั้งนี้แหล่งข้อมูลที่ศึกษา คือ กลุ่มชนชาติไทนอกประเทศไทย ได้แก่ ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทเขิน ไทลาว ไทดำ ไทขาว ไทแดง และไทอาหม และกลุ่มชนชาติไทยในประเทศ ได้แก่ ไทยยวน ไทยลื้อ ไทยใหญ่ ไทยลาว ไทยอีสาน ไทยสยาม ภาคกลาง และไทยสยาม ภาคใต้

ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเรื่องนาค และมังกรของชนชาติต่าง ๆ เป็นความคิดร่วมของมนุษยชาติที่น่าสนใจและยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ส่วนมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมนั้น ประมวลได้ 15 มโนทัศน์ ได้แก่ มโนทัศน์นาคเป็นบรรพบุรุษ มโนทัศน์นาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มโนทัศน์นาคในฐานะที่เป็นเทพ มโนทัศน์นาคมีอิทธิฤทธิ์ พลัง อำนาจ มโนทัศน์นาคศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มโนทัศน์นาคเป็นผู้ปกป้องรักษาสถานที่สำคัญหรือบ้านเมือง มโนทัศน์นาคมีรูปลักษณะคล้ายงูใหญ่และรูปลักษณะที่ท่อนบนเป็นมนุษย์ท่อนล่างเป็นงู มโนทัศน์เกี่ยวกับที่อยู่ของนาค มโนทัศน์นาคมีอยู่จริง มโนทัศน์นาคเป็นเจ้าของน้ำและแผ่นดิน มโนทัศน์นาคที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ มโนทัศน์นาคกับการสร้างบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย มโนทัศน์นาคกับโหราศาสตร์ มโนทัศน์นาคเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์และมโนทัศน์รูปลักษณะของนาคมีความงามทางศิลปะ

การวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบันพบว่ายังคงปรากฏการรับรู้เรื่องนาคเนื่องจากการถ่ายทอดมโนทัศน์ดังกล่าวจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่เป็นสังคมแบบดั้งเดิมและมีประชากรในวัยอาวุโสจะมีความเข้มข้นของการปรากฏและการสืบทอดมโนทัศน์เรื่องนาคสูง ทั้งนี้บทบาทของ “สื่อ” นั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มโนทัศน์เรื่องนาคยังคงดำรงอยู่ในการรับรู้ของคนในกลุ่มชนชาติไทปัจจุบัน อย่างไรก็ตามยังพบว่าบางมโนทัศน์มีการนำไปปฏิบัติน้อยลง ซึ่งเนื่องมาจากปัจจัยทางสังคม การศึกษา ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนในกลุ่มชน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัยมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไท

** รองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์ ข้าราชการบำนาญ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร โทรศัพท์ 0891066558 อีเมล kanyaratvechasat@gmail.com

Assoc. Prof. Kanyarat Vechasat, Retired Government Official Faculty of Arts Tel 0891066558 e-mail : kanyaratvechasat@gmail.com

ชาติไท โดยเฉพาะในสังคมที่เป็นสังคมเมือง อนึ่ง มโนทัศน์เรื่องนาคในฐานะเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมในการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ นั้น พบว่า มีบทบาทต่อการเสริมสร้างเศรษฐกิจของชุมชนและขณะเดียวกันก็เป็นการสืบทอดมโนทัศน์เรื่องนาคให้ดำรงอยู่ในสังคมของชนชาติไทไปพร้อมกันด้วย

Abstract

The objectives of this research study are: to examine different ethnic groups' notions of snakes, nagas, and dragons; to analyze the ethnic Tai's concepts of nagas reflected in literary works, arts, beliefs, traditions, and rituals; and to analyze the ethnic Tai's current concepts of nagas. The data of this study were collected from both existing documentation and fieldworks conducted, following the research methodology and theoretical frameworks in folklore and anthropology. The informants of this study consisted of two groups: 1) ethnic Tai minority groups residing outside Thailand including Shan, Tai Lü, Tai Kheun, Tai Lao, Tai Dam, Tai Khao, Tai Daeng, and Tai Ahom; 2) ethnic Tai minority groups residing in Thailand including Thai Yuan, Thai Lü, Shan, Thai Laos, Thai Isan, Thai Siam in the central, and Thai Siam in the south.

The findings of this study indicate that the different ethnic groups' notions of snakes, nagas, and dragons demonstrate some interesting commonalities across different ethnic groups of mankind which have been passed on from previous generations to the current generation. In addition, the ethnic Tai's concepts of nagas as reflected in literary works, arts, beliefs, traditions and rituals can be classified into 15 types. That is, a naga could be regarded as a forefather, a sacred being, a divine being, a being with magical power, a being with strength and might, a being with faith in or connection with Buddhism, a guardian of important places or cities, a large serpent, a dwelling, an existing being, a god of water and earth, a being representing agriculture and fertility, a being related to homes and living quarters, a being connected to astrology, a human helper, and physical appearance with artistic beauty.

The analysis of the ethnic Tai's current concepts of nagas reveals that the informants are well aware of the naga accounts because these concepts have been passed from generation to generation. Especially in a conservative society, the more the elderly people, the more conscious they are of the naga concepts and the higher degree of inheritance. The role of "media" is considered crucial, contributing to the prevalent existence of the naga concepts in the ethnic Tai groups. However, certain concepts are decreasingly observed, due to social and academic factors, modern technology, and new discoveries that have a tremendous impact on the ethnic Tai's way of life, especially those residing in an urban society. At this juncture, the concept of nagas as a cultural cost in creating items has exerted

an impact on strengthening the economy of the ethnic Tai community while concurrently maintaining the naga concepts.

บทนำ

มนุษย์มีความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ มากหลายทั้งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตที่สำคัญเรื่องหนึ่งคือความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ต่าง ๆ อันเป็นความเชื่อประเภทหนึ่งที่พบว่ามีอยู่ในหลายสังคม ซึ่งแต่ละสังคมอาจมีความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ต่าง ๆ แตกต่างกัน เรื่องเกี่ยวกับสัตว์ประเภทหนึ่ง มนุษย์ในหลายสังคมมีความคิดความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมาเป็นเวลานาน เพราะงูเป็นสัตว์โลกที่อยู่ร่วมกับมนุษย์ และงูบางชนิดที่มีพิษนั้นเป็นอันตรายต่อชีวิตมนุษย์เสมอมา ความกลัวจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการนับถือบูชางูเพื่อเป็นขวัญกำลังใจ ด้วยเชื่อว่าเมื่อทำให้งูเกิดความพอใจ งูก็จะได้คุ้มครองและไม่ทำร้าย ต่อมาเมื่อเกิดความเชื่อทางศาสนาต่าง ๆ ขึ้น เรื่องราวของงูจึงมีในคัมภีร์ทางศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ฮินดู พระพุทธศาสนา และคริสต์ศาสนา เป็นต้น เรื่องราวของงูจึงมีปรากฏทั้งในสังคมโลกตะวันตกและสังคมโลกตะวันออก ส่วน คำว่า **นาค** นอกจากจะหมายถึงงูทั่วไปแล้วยังหมายถึงงูใหญ่ที่เป็นเชื้อสายของนางกัทรุหรือนางสุรสาซึ่งมีที่อยู่ในน้ำหรือใต้พื้นพิภพด้วย เรื่องราวดังกล่าวนี้มีปรากฏในคัมภีร์พระเวท ดังนั้น นาคในความหมายที่สื่อนี้จึงถือเป็นต้นวงศ์ของการกำเนิดเหล่านาคทั้งหลาย และถือ่านาคเป็นเจ้าแห่งงูทั้งปวงด้วย จากเรื่องราวดังกล่าวข้างต้นจึงทำให้เห็นได้ว่างูและนาคมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน

เรื่องเกี่ยวกับ**นาคของสังคมไทยนั้น** มีเรื่องราวเกี่ยวกับนาคส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องพญามุจลินท์นาคราชในพุทธประวัติตอนตรัสรู้ อันเป็นที่มาของการสร้างพระพุทธรูปนาคปรกและเรื่องราวที่มีนาคมาบวชอันเป็นที่มาของการบวชนาค เป็นต้น เรื่องราวดังกล่าวมีปรากฏในงานศิลปะต่าง ๆ ทั้งวรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม องค์กรประกอบของสถาปัตยกรรม นาฏศิลป์และดนตรี นอกจากนี้ยังมีปรากฏในงานศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านด้วย ตัวอย่างงานด้านวรรณกรรมเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น นันทโศภนันทสูตรคำหลวง ด้านจิตรกรรมศิลป์ได้สร้างสรรคงาน**จิตรกรรมฝาผนัง**ที่เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนตรัสรู้ และภาพวาดพญานาคอุริที่ตัดจากเรื่องอุริที่ตัดขาด **งานประติมากรรม** ช่างหรือศิลปินได้สร้างสรรครูปนาคไว้อย่างหลากหลาย เช่น รูปพญามุจลินท์นาคราชในสระน้ำที่วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย **ด้านความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม** คนไทยในแถบลุ่มน้ำโขงมีคติความเชื่อเกี่ยวกับนาคที่น่าสนใจยิ่ง เช่น เชื่อว่าตนสืบเชื้อสายมาจากนาค เชื่อว่าพระธาตุต่าง ๆ มีพญานาคปกปักษ์รักษา ส่วนพิธีกรรมอันเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องนาค เช่น พิธีบูชาบวงสรวงพญานาคในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ของชุมชนริมแม่น้ำโขงที่อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

เรื่องเกี่ยวกับ**นาคของกลุ่มชนชาติไทนอกประเทศไทย** มีปรากฏในงานศิลปะต่าง ๆ ทั้งวรรณกรรม จิตรกรรม องค์กรประกอบของสถาปัตยกรรม และศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านตลอดจนปรากฏในความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเช่นกัน **งานวรรณกรรม** เกี่ยวกับนาคที่เล่าขานหรือจดจารบันทึกไว้ถ่ายทอดสืบต่อกันมา เช่น เรื่องนาคในพงศาวดารตะไก่ตันยับ และอะลองกอลาละ ของกลุ่มไทใหญ่ รัฐฉาน สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ **งานประติมากรรมและจิตรกรรม** มีการนำเรื่องราวในพุทธประวัติและพรหมชาติมาสร้างสรรคเป็นภาพ

จิตรกรรม นอกจากนี้ประติมากรรมรูปนาคยังปรากฏเป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมโบสถ์ วิหารของวัดวาอารามต่าง ๆ เช่น บันได ซ่อฟ้า หางหงส์ คันทวย เป็นต้น งานศิลปหัตถกรรม เช่น ผ้าทอก็มีการนำรูปนาคมาทำเป็นลวดลายซึ่งมีข้อสังเกตว่างานศิลปะรูปนาคของกลุ่มชนชาติไทต่าง ๆ นั้นได้มีการสร้างสรรค์โดยนำรูปลักษณ์ของมังกรของจีนมาผสมผสานในการสร้างสรรค์รูปนาคด้วย คือ สร้างสรรค์ให้นาคมีเขา มีขาและมีปีก **ด้านความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม** กลุ่มชนชาติไทนอกประเทศไทยมีความคิดความเชื่อเรื่องนาค เช่น เรื่องนาคพันหัวนาคประสมพงศ์และการสักยันต์รูปนาค เป็นต้น ส่วนประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคนั้นก็ปรากฏ เช่น พิธีบูชานาคที่หนองตุงของกลุ่มไทเขิน เมืองเชียงตุง รัฐฉาน สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ เป็นต้น

จากข้อมูลดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจศึกษาเกี่ยวกับความคิดเรื่องงู นาคและมังกรในสังคมตะวันตกและสังคมตะวันออก ศึกษาเรื่องราวของนาคที่ปรากฏในงานวรรณกรรม ศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของชนชาติไทว่าสะท้อนให้เห็นมโนทัศน์เกี่ยวกับนาคด้านใดบ้างและมโนทัศน์เรื่องนาคยังคงดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันของชนชาติไทหรือไม่อย่างไร

อนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนาคนั้นมีผู้ศึกษาไว้เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเชิงวรรณกรรม และแม้จะมีการศึกษาในเชิงมานุษยวิทยา สังคมวิทยา ประวัติศาสตร์และศิลปะจำนวนหนึ่ง แต่ก็เป็นการศึกษาเรื่องนาคของคนเฉพาะกลุ่มเฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่งในประเทศไทยหรือนอกประเทศไทย ทั้งนี้ ยังไม่มีการศึกษามโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทกลุ่มต่าง ๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงประสงค์จะศึกษามโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทเพื่อให้ได้มุมมองและแนวคิดเกี่ยวกับนาคของชนชาติไทที่ลุ่มลึก

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความคิดเรื่องงู นาคและมังกร ของชนชาติต่าง ๆ
2. เพื่อวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม
3. เพื่อวิเคราะห์การดำรงอยู่ของมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบัน

สมมุติฐานของการวิจัย

1. ความคิดเรื่องงู นาคและมังกรของชนชาติต่าง ๆ ทั้งทางตะวันออกและตะวันตก เป็นความคิดร่วมของมนุษยชาติ
2. มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมมีหลายด้าน
3. มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทยังดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่และเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ

กลุ่มข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากกลุ่มชนชาติไททั้งนอกประเทศไทยและในประเทศไทย ดังนี้

กลุ่มชนชาติไทนอกประเทศ ได้แก่ **ไทใหญ่** สาธารณรัฐประชาชนจีน เขตปกครองตนเองไค้คง : เมืองซอน เมืองเจฟาง เมืองมาว เมืองวัน เมืองหล้าและเมืองตี สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ รัฐฉาน: จังหวัดท่าซี้เหล็ก เมืองราโซ เมืองสีป้อ เมืองตองจี เมืองพยากและชุมชนไทใหญ่รอบทะเลสาบอินเล

ไทลื้อ สาธารณรัฐประชาชนจีน เขตปกครองตนเองสิบสองพันนา : เชียงรุ่ง เมืองฮำ เมืองแช่ เมืองลวงและเมืองฮาย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ รัฐฉาน : หมู่บ้านไทลื้อชานเมืองเชียงตุง เมืองม้าและเมืองลา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แขวงหลวงน้ำทา : เมืองหลวงน้ำทาและเมืองสิง

ไทเขิน สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ รัฐฉาน : เมืองเชียงตุง

ไทลาว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กำแพงนครเวียงจันทน์ แขวงเวียงจันทน์ : เมืองวังเวียง แขวงหลวงพระบาง: เมืองหลวงพระบาง และเมืองปากอู แขวงเชียงขวาง: เมืองคูน (พวน) และ เมืองคำ แขวงหัวพัน: เมืองซำเหนือ เมืองเวียงไซ เมืองซำใต้และเมืองเวียงทอง แขวงจำปาสัก: เมืองปากเซ เมืองจำปาสัก และเมืองโขง (ดอนโขง)

ไทดำ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แขวงหลวงน้ำทา : เมืองสิง สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม เมืองเตียนเบียนฟู (เมืองแดง) เมืองเซินลา และเมืองลายเจา นอกจากนี้ยังเก็บข้อมูลจากวิทยาการที่อยู่ ที่เมืองฮานอยด้วย

ไทขาว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แขวงหลวงน้ำทา : เมืองหลวงน้ำทา แขวงหัวพัน : เมืองซำเหนือ สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามเก็บข้อมูลจากวิทยาการที่อยู่ ที่เมืองฮานอย

ไทแดง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แขวงหัวพัน : เมืองซำเหนือ

ไทอาหม สาธารณรัฐอินเดีย รัฐอัสสัม : เมืองสิพสาครและเมืองจรหัด

กลุ่มชนชาติไทในประเทศไทย ได้แก่ **ไทยยวนภาคเหนือ** จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน อุตรดิตถ์ **ไทยลาวภาคเหนือ**จังหวัดเพชรบูรณ์ **ไทยลื้อภาคเหนือ**จังหวัดเชียงราย พะเยา น่าน **ไทยใหญ่ภาคเหนือ** จังหวัดแม่ฮ่องสอน **ไทยอีสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี ขอนแก่น ชัยภูมิ นครราชสีมา นครพนม มุกดาหาร อุบลราชธานี สกลนคร กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ **ไทยสยามภาคกลาง** จังหวัดกรุงเทพมหานคร ปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา สระบุรี ลพบุรี พิษณุโลก กำแพงเพชร สุโขทัย นครปฐม สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี **ไทยสยามภาคใต้** จังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา พังงา พัทลุง ตรัง

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงสหวิทยาการ โดยใช้แนวทางการศึกษาด้านคติชนวิทยา มานุษยวิทยาและ นำความรู้หรือแนวการศึกษาจากศาสตร์แขนงอื่น ๆ เช่น วรรณคดี ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ ศิลปศึกษาและวัฒนธรรมศึกษามาประกอบการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำเสนอใน

ลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ ผู้วิจัยศึกษาประเด็นต่าง ๆ ที่ตั้งไว้ในวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยศึกษาจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลประเภท ต่าง ๆ ดังนี้

1. หนังสือ บทความในวารสาร นิตยสาร พจนานุกรมและสารานุกรม
2. วรรณกรรมทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์
3. งานศิลปะประเภททัศนศิลป์ทั้งที่เป็นงานประติมากรรม จิตรกรรมและศิลปหัตถกรรม
4. ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม
5. ข้อมูลเกี่ยวกับบันทึกในรูปแบบของสื่อต่าง ๆ เช่น ซีดีและดีวีดี เป็นต้น

แนวความคิดที่ใช้ในการศึกษา

แนวคิดเกี่ยวกับมโนทัศน์ การศึกษาเกี่ยวกับมโนทัศน์เป็นประเด็นหนึ่งที่นักวิชาการสนใจเพราะทำให้ทราบแนวความคิดของมนุษย์ที่มีต่อผู้คน สังคมหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คำว่า “มโนทัศน์” ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า concept นั้น มีผู้รู้ได้กล่าวถึงความหมายไว้หลายท่าน เช่น อิมมานูเอล แคนท์ (Kant 1936 : 250) กล่าวไว้ดังนี้ “...to conceive is essentially to think in abstraction what is common to common to a plurality of possible instances” คำอธิบายของ แคนท์ ข้างต้น กล่าวได้ว่า “มโนทัศน์” หมายถึง ความคิดอันเป็นนามธรรมเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายหรือสิ่งที่มีอยู่ทั่วไป ซึ่งสามารถนึกคิดไปถึงสิ่งต่าง ๆ ได้หลายอย่าง วิลเลียม อ็อกคัม (Ockham 2006) เห็นด้วยกับ แคนท์ ว่ามโนทัศน์ของมนุษย์มีลักษณะเป็นสากล กล่าวคือ ในการคิดแต่ละครั้ง มนุษย์จะมีความคิดเชิงความหมายหลายอย่าง และรูปแบบการคิดดังกล่าวจะเกิดขึ้นกับสิ่งที่เป็นนามธรรมเท่านั้น โดยความคิดนั้นสามารถตีความโยงไปถึงความหมายอื่น ๆ ได้อีก

อนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับ “มโนทัศน์” อันเป็นนามธรรมนั้นต้องใช้การตีความดังนั้นก็จึงต้องมีการกลั่นกรองทางความคิดและเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกันเพื่อจะได้มองเห็น “มโนทัศน์” หรือ “แนวความคิด” ที่ปรากฏเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ อย่างชัดเจน นอกจากนี้มุมมองเกี่ยวกับมโนทัศน์เป็นเรื่องของปัจเจก ฉะนั้นยิ่งกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษามีจำนวนมากเท่าใดมโนทัศน์ที่พบก็จะยิ่งซับซ้อนและมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้นเท่านั้น การศึกษาเรื่องเกี่ยวกับมโนทัศน์จึงเป็นความลุ่มลึกของการใช้ความคิดพิจารณาและจำเป็นต้องกำหนดขอบเขตของการศึกษามโนทัศน์ให้ชัดเจนเพื่อจะทำให้เรื่องที่กำลังศึกษาอยู่นั้นมีความถูกต้อง การศึกษาเกี่ยวกับมโนทัศน์จึงมีประโยชน์ทั้งในด้านที่ทำให้เกิดการตระหนักรู้และมีความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้แจ่มชัดยิ่งขึ้นอันมีผลทำให้เกิดการประจักษ์ถึงคุณค่าด้านต่าง ๆ ของเรื่องที่ศึกษาได้เป็นอย่างดี (กัญญรัตน์ เวชชาศาสตร์ 2551 : 92 – 93, 96 – 99)

แนวทางการศึกษาด้านคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา ทั้งในด้านระเบียบวิธีการเก็บข้อมูลสนาม การจัดทำแผนประเภทข้อมูล วิธีวิทยาและการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้ ผู้วิจัยใช้การจัดจำแนกประเภทข้อมูลวรรณกรรมมุขปาฐะ เช่น นิทาน ตำนาน ตามรูปแบบ (form) นิทานของสติธ ทอมป์สัน (Stith Thompson) และใช้วิธีวิทยาเกี่ยวกับการศึกษาอนุภาค (motif) ของนิทานตามดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้าน (Motif Index of Folk Literature) ของสติธ ทอมป์สันเพื่อเป็นแนวทางการวิเคราะห์อนุภาคเกี่ยวกับขนาดที่ปรากฏในวรรณกรรมของชนชาติไทยกลุ่มต่าง ๆ

แนวการศึกษาของศาสตร์สาขาอื่น งานวิจัยนี้มีลักษณะเชิงสหวิทยาการแบบบูรณาการ เนื่องจากใช้หลายแนวทางในการศึกษา เช่น ใช้แนวการศึกษาวรรณคดีในการจัดจำแนกข้อมูลวรรณกรรมลายลักษณ์และใช้แนวคิดทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ ศิลปศึกษา ภาษาศาสตร์และวัฒนธรรมศึกษาเพื่อวิเคราะห์และตีความข้อมูลในประเด็นต่างๆ ตามความเหมาะสม

ผลการศึกษา

1. ความคิดเรื่องงู นาคและมังกรของชนชาติต่าง ๆ

เรื่องเกี่ยวกับงู นาคและมังกรของชนชาติต่าง ๆ ทำให้เห็นได้ว่ามนุษย์มีมโนทัศน์ส่วนใหญ่ที่ร่วมกันหรือคล้ายคลึงกันในลักษณะที่เป็นความคิดร่วมหรือความคิดสากล (Universal) ซึ่งเห็นได้ชัดจากเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาอันทำให้เห็นลักษณะและคุณสมบัติพิเศษบางประการของงู นาคและมังกรอันเป็นที่มาของการเล่าขานเรื่องราวซึ่งเป็นวรรณกรรมและสร้างสรรค์ให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในงานศิลปะและพิธีกรรมที่ยังสามารถพบเห็นได้อยู่ในปัจจุบัน มีรายละเอียด ดังนี้

ความคิดเกี่ยวกับงู เรื่องราวเกี่ยวกับงูปรากฏความคิดให้เห็นในเทพปกรณัมซึ่งสะท้อนให้เห็นความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าและงูซึ่งพบว่าดินแดนที่เป็นแหล่งอารยธรรมโบราณของโลกล้วนมีเรื่องราวดังกล่าวสืบทอดกันมา เช่น เรื่องราวของชาวสุเมเรียนในมหากาพย์ **กิลกาเมส** เรื่องราวของชาวโรมันเกี่ยวกับเทพเจ้าผู้ชื่อ **บาซิลิสก์** เรื่องเล่าของชาวอียิปต์เกี่ยวกับเทพเจ้าผู้ชื่อ **ยูเรอัส** และ ชาวจีนโบราณมีเรื่องราวของราชาแห่งงูอันได้แก่ **นูวาร์** และ **ฟูกิ** ซึ่งมีหัวเป็นมนุษย์และท่อนล่างเป็นงู ญี่ปุ่นมีเรื่องราวเทพเจ้า **งู** ซึ่งได้แก่ เรื่องของนาง **ซาราวา** **ดิเทพนารีแห่งน้ำ** ผู้เป็นชายาของเทพเจ้าองค์หนึ่ง ในทวีปออสเตรเลียชาวบิงบิงกามีเรื่องราวของ **บอมปี-บอมปี** ซึ่งเป็นงูบรรพบุรุษ จากการที่มีการนับถือจึงทำให้เกิดการบูชาทั้งสังคมโลกตะวันตกและโลกตะวันออก ดังปรากฏใน อียิปต์ ยูเดีย ฟินีเซีย เมโสโปเตเมีย กรีซ อิตาลี เยอรมนี ชาร์เมเทีย สแกนดิเนเวีย ฝรั่งเศส สหราชอาณาจักรและอินเดีย ซึ่งมีพิธีบูชาหลายพิธี และมีการบูชาในประเทศไทย เช่น งานวันงูจงอาง ของชาวหมู่บ้านโคกสง่า อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น ความรู้และความคิดเกี่ยวกับงูดังกล่าวข้างต้นทำให้เห็นว่ามีมนุษย์มีความคิดเกี่ยวกับงูทั้งในด้านบวกและด้านลบ ความคิดด้านบวก เช่น งูมีความเกี่ยวข้องกับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ ความคิดด้านลบ เช่น งูเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้ายและทำให้เกิดอันตรายได้ ด้วยเหตุนี้มนุษย์ในสังคมต่าง ๆ จึงแสดงความนับถือและทำพิธีบูชาด้วยหวังว่าการบูชาดังกล่าวจะทำให้งูพอใจซึ่งจะทำให้ตนรอดพ้นจากอันตรายอันเกิดจากงู

ความคิดเกี่ยวกับนาค ในสังคมตะวันออกเรื่องราวของนาคหรืองูใหญ่มีหงอนซึ่งมีอิทธิฤทธิ์นั้นมีปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาทั้งศาสนาพราหมณ์ฮินดูและศาสนาพุทธ ในส่วนที่เป็นเรื่องราวของนาคที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูกล่าวได้ว่า นาคมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าหรือเหล่าเทพในศาสนาพราหมณ์ฮินดูหลายองค์ เช่น นาคเป็นสังวาลของพระศิวะ นาคเป็นแท่นบรรทมของพระนารายณ์ นาคเป็นเทพพาหนะของพระวรุณ นาคเป็นสร้อยสังวาลของพระคเณศ เป็นต้น ส่วนความสัมพันธ์ของนาคกับพระพุทธศาสนานั้น นับว่านาคมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าอย่างมาก ตั้งแต่ครั้งที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นนาคอยู่ 3 พระชาติ ซึ่งปรากฏเรื่องราวใน **จัมเปยยชาดก** **สังขปาลชาดก** และ **ภุริทัตตชาดก** นอกจากนี้ นาคยังมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกด้วย เช่น

พญานาคันนทะ พญานาคอุปันนทะ เป็นต้น นอกจากนี้ เรื่องราวที่นำมาจากบวชและพระพุทธร่องค์ไม่ทรงอนุญาติก็เป็นเรื่องราวที่เด่นเกี่ยวกับนาคและพระพุทธร่องค์ศาสนาตราบถึงปัจจุบัน ความคิดหรือโน้ตทัศน์เรื่องนาคที่กล่าวมานี้ทำให้เห็นว่า นาคมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนในสังคมตะวันออกโดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาที่มีผลต่อความคิดความเชื่อจึงทำให้มีการถ่ายทอดเรื่องราวของนาคให้ปรากฏในงานวรรณกรรม ศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมโดยเฉพาะในกลุ่มชนชาติไทยอย่างน่าสนใจ

ความคิดเรื่องมังกร มีอยู่ทั้งในสังคมโลกตะวันตกและโลกตะวันออกมาเป็นเวลายาวนานโดยผ่านคัมภีร์ทางศาสนา เทพปกรณัม ตำนานและเรื่องเล่าของผู้คนในดินแดนต่าง ๆ รูปลักษณะโดยรวมของมังกรมีลักษณะคล้ายงูใหญ่ มีเขา มีหางยาวและมีเขา ลักษณะสำคัญที่ต่างกันของมังกรตะวันตกและมังกรตะวันออกคือ มังกรตะวันตกมีปีกและมีลมหายใจเป็นไฟ ชนชาติต่าง ๆ ในซีกโลกตะวันตกมีความคิดเกี่ยวกับมังกรว่ามังกรเป็นสัตว์ที่ดุร้าย เป็นสิ่งมีชีวิตที่อยู่เหนือความเป็นมนุษย์และคอยทำร้ายมนุษย์ ตามความเชื่อทางคริสต์ศาสนาในสมัยโบราณ มังกรเป็นซาตานหรือปีศาจร้าย ทั้งนี้ เรื่องเล่าเกี่ยวกับมังกรของชาวยุโรปมักเป็นเรื่องของมังกรร้ายที่จับตัวหญิงสาวไป มังกรทำร้ายผู้คนและทำลายเมือง และเรื่องของมังกรที่เฝ้าขุมสมบัติหรือออกไปล่าสมบัติแล้วนำมารวมไว้โดยมังกรทำหน้าที่พิทักษ์สมบัติเหล่านั้นมิให้ใครมาขโมยไป ดังนั้น จึงมีเรื่องราวของอัศวินปราบมังกรหรือนักบุญปราบมังกรอยู่เสมอ เช่น เรื่องราวของเซนต์ยอร์จ (Saint George) และเบอวูล์ฟ (Beowulf) ผู้พิชิตมังกรที่มีชื่อเสียงเป็นต้น ส่วนชนชาติต่าง ๆ ในซีกโลกตะวันออกโดยเฉพาะตามคติของจีน มังกรเป็นสัญลักษณ์ของจักรพรรดิอันสื่อความหมายถึงความยิ่งใหญ่ ความมีอำนาจเหนือผู้อื่น ดังจะเห็นรูปมังกร 5 เล็บ เป็นตราของจักรพรรดิและรัชทายาทเป็นลายปักบนฉลองพระองค์ของจักรพรรดิ และเป็นตราบนธงชาติจีนในสมัยโบราณ ชาวจีนเชื่อว่า ตนสืบเชื้อสายมาจากเผ่าพันธุ์มังกรและมังกรเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงในโลก ทั้งยังมีความคิดว่ามังกรเป็นเครื่องหมายแห่งความเข้มแข็ง ความเป็นสิริมงคล ความดีงาม ความมั่งคั่งร่ำรวย ความอุดมสมบูรณ์ และความเจริญรุ่งเรือง ดังจะเห็นว่าชาวจีนและชนชาติที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมจีนนิยมสร้างรูปมังกรเป็น องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมของพระราชวัง วัด และศาลเจ้า นอกจากนี้ มังกรยังเข้าไปมีบทบาทในทางโหราศาสตร์ ประเพณี พิธีกรรมโดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คน เช่น มีพิธีเชิญมังกรประจำถิ่นมาสถิตที่หิ้งบูชาในบ้านเพื่อปกป้องคุ้มครองและขับไล่ความชั่วร้าย เป็นต้น

2. มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม จากการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องนาคของชนชาติไทที่ปรากฏในวรรณกรรม ศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมทำให้สามารถสรุปภาพรวมของมโนทัศน์เกี่ยวกับนาคได้ 15 มโนทัศน์ ดังนี้

มโนทัศน์นาคเป็นบรรพบุรุษ สะท้อนให้เห็นได้จากทั้งงานด้านวรรณกรรมและความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม งานวรรณกรรม เช่น เรื่องนางนาคมาลีรักษาหนองตุง เจือกที่เมืองหมวก ขุนตี่ และ พระร่วงลูกนางนาค เป็นต้น ด้านความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ปรากฏในชนชาติไทหลายกลุ่ม ทั้งไทอาหม ไทจีน ไทยอีสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไทยวนภาคเหนือ และไทยสยามภาคกลาง ประเทศไทย ซึ่งความเชื่อนี้ทำให้เกิดประเพณี พิธีกรรมในการบูชานาค เช่น พิธีบูชานางนาคมาลีที่หนองตุงในกลุ่มไทจีน พิธีบวงสรวงเสนาเคนทร์เพื่อบูชานาคที่เป็นบรรพบุรุษของจังหวัดน่าน และพิธีบูชานาค 15 ตระกูลของไทลาว เป็นต้น

มโนทัศน์นาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สะท้อนให้เห็นจาก **ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม** ที่ปรากฏในชนชาติไทหลายกลุ่ม ทั้งไทใหญ่ ไทยวน ไทยสยาม และไทลื้อ เห็นได้เด่นชัดจากความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังที่เกี่ยวกับนาค ยันต์รูปนาค การนำชิ้นส่วนหรืออวัยวะของนาค ตลอดจนอัญมณีอันเกี่ยวข้องกับนาค มาเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันภัย เช่น นาคกินหาง ของไทยสยาม นาคเนื้อผงยาสัก หรือ “มินต้อ” ของ ไทใหญ่ เป็นต้น

มโนทัศน์นาคในฐานะที่เป็นเทพ สะท้อนให้เห็นจาก **ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม** เช่น พิธีกรรมการไหว้ครุทางนาฏศิลป์ของไทยสยาม ที่มีการการตั้งศิระชะโงนรูปพญานาคในพิธีไหว้ครุประจำปีของวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ และการสร้างศาลให้ผู้คนมาเคารพบูชาขนาดของไทยสยาม เช่น ศาลพญา อนันตนาคราช ที่อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

มโนทัศน์นาคมีอิทธิฤทธิ์ พลัง อำนาจ สะท้อนให้เห็นจากทั้งวรรณกรรม งานศิลปะและความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม วรรณกรรม เช่น เรื่องข่ามแสง เจ๊กเมืองเชียงค้อ ตำนานบุญบังไฟ ตำนานเมืองลุ่มท้าวผาแดงนางไอ่ เป็นต้น **งานศิลปะ** แสดงให้เห็นจากทั้งประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม และศิลปหัตถกรรม ศิลปะรูปนาคเหล่านี้มีการสร้างสรรค์ให้เห็นถึงอิทธิฤทธิ์และพลังอำนาจของนาคด้วยการประดิษฐ์ให้นาคมีรูปลักษณะเป็นงูใหญ่ที่ชูเศียรขึ้นสูง หรือมีการแผ่พังพาน อ้าปากเห็นเขี้ยวแหลมคม มีดวงตาสีแดง ลำตัวใหญ่ยาว ซึ่งนอกจากจะสร้างให้มีเศียรเดียวแล้วยังสร้างให้มีหลายเศียรด้วย **ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม** เช่น ปรากฏการณ์บังไฟพญานาค และการปรากฏรอยพญานาคตามสถานที่ต่างๆ เป็นต้น มโนทัศน์ดังกล่าวนี้อาจปรากฏทั้งในเชิงสร้างสรรค์ เช่น การใช้อิทธิฤทธิ์พลังอำนาจของนาคในการสร้างบ้านแปลงเมือง ส่วนอิทธิฤทธิ์พลัง อำนาจของนาคที่ใช้ในการให้โทษหรือการทำลาย เช่น นาคพันพิช และนาคทำให้เมืองลุ่มกลายเป็นหนองน้ำ เป็นต้น

มโนทัศน์นาคศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นจากทั้งวรรณกรรม งานศิลปะและความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม วรรณกรรม เช่น เรื่องภูริทัตชาดก จัมเปยชาดก ปุณณาคชาดก สังขปาลชาดก **งานศิลปะ** ปรากฏทั้งงานประติมากรรม และจิตรกรรมจำนวนมาก โดยมีที่มาจากเรื่องราวในพุทธประวัติตอนที่เกี่ยวข้องกับนาค เช่น พระพุทธรูปนาคปรก พุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และจิตรกรรมเล่าเรื่องตอนนาคแปลงกายเป็นมนุษย์เข้ามาขอบวชในพระพุทธศาสนา เป็นต้น **ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม** ปรากฏในชนชาติไทหลายกลุ่มทั้งไทลื้อ ไทยวน ไทจีน และไทยสยาม ซึ่งเห็นได้จากความเชื่อเกี่ยวกับนาคที่เป็นผู้เฝ้ารักษาสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา นาคที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และประเพณีการบวชในพระพุทธศาสนา

มโนทัศน์นาคเป็นผู้ปกป้องรักษาสถานที่สำคัญหรือบ้านเมือง สะท้อนให้เห็นจากทั้งวรรณกรรมและความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม วรรณกรรม เช่น เรื่องเจ้าอ้ายอ่อน เจ๊กคุ้มครองเสื่อข่านฟ้า เป็นต้น **ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม** ปรากฏให้เห็นในการนับถือนาคเป็นเสมือนเทวดาประจำเมือง อันทำให้มีความคิด ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม เกี่ยวกับนาค เช่น ในกลุ่มไทจีนมีความนับถือนางนาคมาลีว่าเป็นผู้ปกป้องรักษาเมืองเชียงตุง เป็นต้น

มโนทัศน์นาคมีรูปลักษณะคล้ายงูใหญ่และมีรูปลักษณะที่ทอนบนเป็นมนุษย์ทอนล่างเป็นงู สะท้อนให้เห็นจากทั้งวรรณกรรม งานศิลปะ และความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม วรรณกรรมที่สะท้อนให้

เห็นว่านามมีรูปลักษณะคล้ายงูใหญ่ เช่น เรื่องพญานาคที่ทำขี้เหล็ก อูรังคธาตุ และพญาชมพู เป็นต้น **งานศิลปะ** ได้แก่ ประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม และศิลปหัตถกรรมนั้นแสดงให้เห็นรูปลักษณะของความเป็นงูใหญ่ ตัวอย่างเช่น ประติมากรรมพระพุทธรูปนาคปรก องค์ประกอบของสถาปัตยกรรม เช่น บันไดนาควัดพระบาทโพสนัน แขวงเวียงจันทน์ ซ่อฟ้าและทางหงส์วัดระตะนะศาสดาราม เมืองปากเซ แขวงจำปาศักดิ์ จิตรกรรมฝาผนังวัดโพชัยนาราม เมืองชำเหนือ แขวงหัวพัน ศิลปหัตถกรรมภาพปักรูปนาคศิลปะไทลื้อ ลิบสองพันนา รูปลักษณะของนาคที่คล้ายงูใหญ่นี้มีอวัยวะและลักษณะพิเศษ เช่น จำนวนหัวหรือเศียรที่มีเศียรเดียวและหลายเศียร มีหางอนดวงตากลมโตหรือโปนขึ้น อาจมีการตกแต่งลวดลายรอบดวงตา ปากของนาคมักจะอ้าอยู่เสมอ หางของนาคมีลักษณะเป็นครีบคล้ายหางปลาหรือตกแต่งด้วยลวดลายเป็นข้อ และที่เรียวเหมือนหางงูตามธรรมชาติก็มีบ้าง นอกจากนี้อาจมีเขา มีเคราเป็นเส้นๆรอบใต้คาง มีปีก ขา เท้า และเล็บ ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากรูปลักษณะของมังกรในวัฒนธรรมจีน **ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม** ที่สะท้อนให้เห็นมนทัศน์นามมีรูปลักษณะคล้ายงูใหญ่ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องปรากฏการณ์เกี่ยวกับนาค เช่น ร่องรอยพญานาคที่ปรากฏในสถานที่ต่างๆ และคลื่นน้ำที่มีลักษณะของสิ่งมีชีวิตที่คล้ายงูใหญ่ ซึ่งปรากฏให้เห็นในแม่น้ำโขง **นาคที่มีรูปลักษณะที่ท่อนบนเป็นมนุษย์ท่อนล่างเป็นงู** หรือที่เรียกว่า **มนุษย์นาค** นั้น ปรากฏในงานวรรณกรรม เช่น เรื่องเงือกที่อำเภอหนองบัว จังหวัดตั้งวางเวียงตนาม **งานศิลปะ** มีตัวอย่างที่แสดงลักษณะของมนุษย์นาคทั้งในรูปลักษณะที่ท่อนบนเป็นมนุษย์ท่อนล่างเป็นงู ซึ่งเห็นได้จากทั้งประติมากรรมและจิตรกรรม เช่น ประติมากรรมมนุษย์นาค วัดพระธาตุจอมนาค เมืองเชียงตุง และนางนาคะมาลี วัดพระธาตุจอมทอง เมืองเชียงตุง จิตรกรรมฝาผนังรูปนางผมเขี้ยว เมืองสิง ส่วนรูปลักษณะที่เป็นมนุษย์แต่แสดงความเป็นนาคโดยมีการสวมเครื่องประดับศีรษะเป็นรูปนาคหรือเศียรนาค เช่น ประติมากรรมปูนปั้นมนุษย์นาค วัดหลวงจอมคำเทวนคร เมืองลา รัฐฉาน

มนทัศน์เกี่ยวกับที่อยู่ของนาค สะท้อนให้เห็นจากทั้งวรรณกรรม งานศิลปะและความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม วรรณกรรม เช่น **นาคที่อยู่ในโลกธรรมชาติ** ได้แก่ **นาคอยู่ที่ภูเขา** เช่น เรื่องเงือกเมืองวัน และขุนบรม **เงือกอยู่ที่ถ้ำ** เช่น เรื่องเงือกที่เชียงงาม ตำนานพระธาตุดอยหยวก **นาคอยู่ที่ผา** ได้แก่ เรื่องนางผาม่อง **นาคอยู่ที่แม่น้ำ** เช่น เรื่องลิกก่องเมือง **นาคอยู่ที่วังน้ำ** เช่น เรื่องปู่ผีเสื้อ **นาคอยู่ที่สระน้ำ** เช่น เรื่องนิทานพระเจ้าตนหลวงทุ่งเอี้ยง **นาคอยู่ที่หนองน้ำ** เช่น เรื่องเงือกบ้านตองคำ **นาคอยู่ที่ห้วย** เช่น เรื่องพญานาคที่ช่วยล่อง **นาคอยู่ที่หาด** เช่น เรื่องพญานาคที่หาดดอนจันทร์ **นาคอยู่ที่แอ่งน้ำ** เช่น เรื่องตำนานกวีานพะเยา **นาคอยู่ที่เขื่อน** เช่น เรื่องพญานาคที่ถ้ำผาปล่อง **นาคอยู่ที่ทะเล** เช่น เรื่องเจ้าศุภสิทธิ **นาคอยู่ที่ทะเลสาบ** เช่น เรื่องปากบางนาคราช **นาคอยู่ที่มหาสมุทร** เช่น เรื่องตำนานพระมหาธาตุเจ้าตะโก **นาคที่อยู่ในโลกเหนือธรรมชาติ** ได้แก่ **นาคที่อยู่ในเมืองบาดาลหรือโลกบาดาล** เช่น เรื่องธิดาพญานาคเมืองเชียงรุ่ง **นาคที่อยู่สระโบกขรณี** เช่น เรื่องเจ้าสุธน และมนโรรักษ์นิบาต **นาคอยู่ที่สระโนนดาด** เช่น เรื่องพญานาคเข้าแทรกญาณสามเณรทรัพย์

งานศิลปะ รูปนาคที่สะท้อนให้เห็นมนทัศน์เกี่ยวกับที่อยู่ของนาค ซึ่งอยู่ในแหล่งน้ำต่างๆ จะเห็นตัวอย่างได้จากประติมากรรมที่สร้างหรือปั้นรูปนาคไว้ในบริเวณที่เป็นแหล่งน้ำต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น สระน้ำ หนองน้ำ แม่น้ำ ทะเล มหาสมุทร เช่น การสร้างพระพุทธรูปนาคปรกให้ประดิษฐานอยู่กลางสระน้ำที่เมืองมว และพญานาคในป่าหิมพานต์ที่มีที่อยู่เป็นปราสาทดังปรากฏในจิตรกรรมสมุดภาพไตรภูมิของไทยสยามภาคกลาง เป็นต้น

ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม นาคที่มีอยู่ในถ้ำ เช่น กลุ่มชนชาติไทที่เมืองเชียงตุง เชื่อว่า บริเวณที่เรียกว่า “จุกเพียงฟ้า” มีนาคที่อาศัยอยู่ลึกลงไปใถ่ภูเขาที่มีถ้ำ นาคที่มีที่อยู่บนอากาศ ตามความเชื่อของชนชาติไท เช่น ความเชื่อเรื่อง “ลวง” ของไทลื้อและไทยยวน และ “เงิงคำ” ของไทอาหม เป็นต้น นาคที่มีที่อยู่ในดินหรือใต้ดิน และได้ภูเขา เป็นความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นจากตำราภาคพื้นหัว ซึ่งเป็นความเชื่อของชนชาติไททุกกลุ่ม

มนต์ศัณษาคมีอยู่จริง สะท้อนให้เห็นจากความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ที่สะท้อนให้เห็น มนต์ศัณษาคมีอยู่จริงแต่เป็นกายทิพย์ เห็นได้จากการที่มีการกรวดน้ำแผ่บุญกุศลให้แก่ นาค และการที่มีการสร้างศาลให้เป็นสถิตินาค และการที่มีบุคคลทั้งที่เป็นอริยสงฆ์และฆราวาสได้เห็นนาคในรูปแบบต่างๆ เป็นต้น

มนต์ศัณษาคเป็นเจ้าแห่งน้ำและแผ่นดิน สะท้อนให้เห็นจากทั้งวรรณกรรม งานศิลปะ และความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม วรรณกรรมที่แสดงว่านาคเป็นเจ้าแห่งน้ำ เช่น เรื่องตำนานนางพญานาคมณี เขียว ตำนานเงือกเกล็ด มนต์ศัณษาคเป็นเจ้าแห่งแผ่นดินในงานวรรณกรรมมีตัวอย่างที่เห็นได้จากหลายเรื่อง เช่น เรื่องหนองหล่ม นาคเคียด และเงือกหัวน้ำขำ เป็นต้น

งานศิลปะ ที่แสดงให้เห็นมนต์ศัณษาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำเห็นได้ชัดจาก “ฮางฮตสรง” ฮาง ลิน” หรือ “กุงฮอน” ซึ่งสร้างสรรค์รูปนาคเพื่อใช้ในพิธีกรรมสงฆ์น้ำพระ อันมีที่มาจากความเชื่อในเรื่องที่นาคมีความสัมพันธ์กับน้ำและเป็นตัวแทนหรือเป็นผู้ให้น้ำ

ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ปรากฏในกลุ่มชนชาติไทหลายกลุ่ม เช่น ไทลื้อสิบสองพันนา ไทลาว และไทยยวนภาคเหนือ เป็นต้น ซึ่งเห็นได้จากการที่กลุ่มชนชาติไทต่างๆมีความเชื่อเกี่ยวกับนาคให้น้ำ การที่นาคสามารถบันดาลให้เกิดฝนและแหล่งน้ำต่างๆ เช่น เกิดแม่น้ำโขง แม่น้ำน่าน ตลอดจนเปลี่ยนเส้นทาง การไหลของแม่น้ำก การมีประเพณีบุญบั้งไฟ การไหลเรือไฟ ปอยส่วงเฮือ และพิธีสงฆ์น้ำพระโดยใช้ฮางฮตสรง ส่วน นาคเป็นเจ้าแห่งผืนดินนั้นปรากฏในความเชื่อของไทอาหมว่า นาคเป็นผู้หนุนรองแผ่นดินมิให้สั่นคลอน การเกิดแผ่นดินไหวซึ่งเชื่อว่าเกิดจากการพลิกตัวของนาค และการมีพิธีขอที่ดินจากนาคในการปลูกบ้านเรือนของกลุ่มไทดำ เป็นต้น

มนต์ศัณษาคที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ สะท้อนให้เห็นจากความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม มนต์ศัณษาคนี้สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่นาคเป็นผู้ให้น้ำและทำให้เกิดฝนในแต่ละปี ดังนั้น จึงมีผลต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและความอุดมสมบูรณ์ของชนชาติไท

มนต์ศัณษาคกับการสร้างบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย สะท้อนให้เห็นจากความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม มนต์ศัณษาคนี้เห็นได้จากความเชื่อในตำราปลูกเรือน ซึ่งปรากฏเป็นคติของชนชาติไทหลายกลุ่ม

มนต์ศัณษาคกับโหราศาสตร์ สะท้อนให้เห็นจากความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม มนต์ศัณษาคนี้เห็นได้จากความเชื่อเรื่องนาคสมพงศ์ ความเชื่อเรื่องนาคกับความฝันและการทำนายฝัน ความเชื่อเรื่องการดูฤกษ์ยามจากเรือฤกษ์ฟ้ารูปนาค และความเชื่อเรื่องนาคกับการทำนายดวงชะตา ซึ่งมีผลต่อความคิด ความรู้สึกและจิตใจของผู้คนในกลุ่มชนชาติไท เช่น ไทจีน ไทลื้อ ไทยยวน ไทยอีสาน และไทยสยาม เป็นต้น

มนัทัศน์นาคเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์ สะท้อนให้เห็นจากความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเห็นได้จากความเชื่อเกี่ยวกับร่างทรงพญานาค ซึ่งเป็นสื่อให้นาคเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือตามคำขอร้องของบุคคล อันทำให้สามารถคลายความทุกข์ใจ เช่น เรื่องสุขภาพ และฐานะด้านการเงิน

มนัทัศน์รูปลักษณะของนาคมีความงามทางศิลปะ สะท้อนให้เห็นจากผลงานศิลปะไม่ว่าจะเป็น ประติมากรรม จิตรกรรมและศิลปหัตถกรรมนั้นได้สะท้อนให้เห็นความคิดของช่างเกี่ยวกับรูปลักษณะที่เป็น ภาพรวมทั้งหมดของตัวนาคว่าสามารถนำมาประดิษฐ์สร้างสรรค์ให้เกิดความงามทางศิลปะได้ เช่น ความงามสง่าของเศียรนาค ความงามของเส้นโค้งของตัวนาค และความงามของเส้นที่เกิดจากลำตัวนาคพันกัน เช่น นาคที่บ้านไคทางขึ้นวัดราชฐานบ้านกาด เมืองมำ รัฐนาค นาคเกี่ยวลายเขียนทองที่เสาชะพระวิหารวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบางและจิตรกรรมรูปนาคเกี่ยว ศิลปะไทลื้อ เป็นต้น

มนัทัศน์เกี่ยวกับนาคทั้ง 15 มนัทัศน์ดังกล่าวนั้นพบว่ายังคงปรากฏและได้รับการสืบทอดในกลุ่มชนชาติไทจากรุ่นสู่รุ่นซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดต่อกันมา แม้ว่าในปัจจุบันมนัทัศน์บางประการจะเลื่อนไปอื่นเนื่องมาจากปัจจัยทางสังคม การศึกษา ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งส่งผลให้คนในกลุ่มชนชาติไทบางกลุ่มละเลยหรือไม่เคร่งครัดต่อรูปแบบพิธีกรรมเกี่ยวกับนาคที่เคยปฏิบัติกันมา อันทำให้มนัทัศน์เกี่ยวกับนาคบางมนัทัศน์เลือนหายไปหรือถูกลดบทบาทลง แต่มนัทัศน์เกี่ยวกับนาคในภาพรวมก็ยังคงดำรงอยู่ทั้งในความคิดเชิงนามธรรมและในงานสร้างสรรค์ทางวรรณกรรมและศิลปะอันเป็นรูปธรรมซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่และการสืบทอดของมนัทัศน์เรื่องนาค

3. การดำรงอยู่ของมนัทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบัน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับนาคของชนชาติไทเพื่อศึกษาการดำรงอยู่ของมนัทัศน์เรื่องนาคนั้นพบว่า มนัทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทโดยภาพรวมทั้ง 15 มนัทัศน์ยังคงดำรงอยู่ การดำรงอยู่ของมนัทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทนั้นปรากฏให้เห็นและถ่ายทอดสถานภาพการดำรงอยู่โดยผ่านงานศิลปะซึ่งยังคงมีศิลปินสร้างสรรค์รูปนาคอย่างต่อเนื่อง ดังตัวอย่างจากการสร้างสรรค์งานศิลปะร่วมสมัย เช่น ผลงานจิตรกรรมของ ถวัลย์ ดัชนี และ อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นต้น และประติมากรรมที่เป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมซึ่งสร้างสรรค์เป็นรูปนาคให้เห็นที่วัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย เป็นต้น นอกจากนี้ยังถ่ายทอดผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องทั้งผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ สื่อทางวิทยุโทรทัศน์ ซีดีและวิดีโอต่าง ๆ รวมทั้งสื่อบุคคลที่มีความคิดความเชื่อเกี่ยวกับนาคก็นับว่ามีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดมนัทัศน์เรื่องนาคให้ดำรงอยู่คู่กับชนชาติไท

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันเป็นยุคแห่งเทคโนโลยีและข่าวสารที่มีการติดต่อสื่อสารกันได้อย่างรวดเร็วและในวงกว้าง วิทยาการดังกล่าวจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อที่ถ่ายทอดเรื่องราวอันเกี่ยวกับ มนัทัศน์เรื่องนาคให้ดำรงอยู่ในสังคมอย่างต่อเนื่อง การปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับนาคในสื่อต่าง ๆ มีทั้งประเด็นที่มีเนื้อหาในเชิงบวกและเชิงลบขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นและการตีความของ “สื่อบุคคล” ว่ามีมนัทัศน์เกี่ยวกับนาคในเชิงใด อย่างไรก็ตามการผลิตซ้ำของสื่อเกี่ยวกับเรื่องนาคนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เรื่องราวของนาคไม่เลือนหายไปจากสังคม ดังเช่นข่าวเกี่ยวกับบั้งไฟพญานาคที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ก็นับได้ว่าเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ทำให้ผู้คนหันมาสนใจเรื่องราวเกี่ยวกับนาคได้อย่างต่อเนื่อง ข่าวด้านลบเกี่ยวกับนาค เช่น การทำไขพญานาคเทียม เพชรพญานาคเทียมรวมทั้งการการเข้าทรงของเหล่ามิถุนาซีฟ เป็นต้น

ซึ่งแม้ว่าดังกล่าวเป็นเรื่องราวด้านลบแต่ก็มีอิทธิพลที่ทำให้เรื่องราวของนาคยังคงได้รับการกล่าวขานหรือเป็นประเด็นในการสนทนาซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เรื่องของนาคดำรงอยู่

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องนาคของชนชาติไท ทั้งที่เป็นความรู้และความคิดความเชื่อเกี่ยวกับงู นาค และมังกรวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับนาคของชนชาติไท ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับนาค และ มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบัน ทำให้เห็นว่าประเด็นที่น่าสนใจควรที่จะนำมาอภิปราย ดังนี้

1. **ที่มาของความคิดเรื่องนาคของกลุ่มชนชาติไท** ความคิดเรื่องนาคของชนชาติไทเกิดขึ้น เนื่องจากมีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) “นาค” หรือ “นาคะ” อันเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา 2) “เงือก” ในความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนชาติไทกลุ่มต่างๆ 3) นาค” และ “เงือก” ในรูปแบบที่ผสมผสานความเชื่อทางศาสนาที่เข้ามาจากภายนอกกับความเชื่อดั้งเดิม

2. **มโนทัศน์เรื่องนาคกับการผลิตซ้ำผลงานทางด้านวรรณกรรม ศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรม** มโนทัศน์เรื่องนาคทำให้มีการสร้างสรรค์ให้ปรากฏเป็นผลงานทางด้านวรรณกรรม ศิลปะ ประเพณี และพิธีกรรมมาแต่โบราณ อันแสดงให้เห็นว่ามโนทัศน์ดังกล่าวมีความสำคัญจึงได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องตราบถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ด้วยรูปสัญลักษณ์หรือสรีระของนาคที่ส่วนเศียรมีความสง่างาม ลำตัวมีลักษณะทอดยาว สามารถคดโค้งได้ จึงเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะในรูปแบบต่าง ๆ ได้อย่างงดงาม ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้มีการนำมโนทัศน์เรื่องนาค และรูปสัญลักษณ์หรือสรีระของนาคมาผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง แม้รูปแบบการผลิตซ้ำจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่มโนทัศน์เรื่องนาคข้างต้นยังคงปรากฏอยู่เช่นเดิม ดังนั้น จึงทำให้กล่าวได้ว่ามโนทัศน์เรื่องนาคเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือเงื่อนไขของกาลเวลา

2.3 **การรับรู้มโนทัศน์เรื่องนาค** เมื่อเอ่ยถึงนาค คนทั่วไปมักมีมโนทัศน์เกี่ยวกับนาคว่าเป็นงูใหญ่ มีอิทธิฤทธิ์ สามารถแปลงกายได้ มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และมีความเกี่ยวข้องกับน้ำหรือเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ซึ่งการรับรู้เกี่ยวกับนาคในเรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ามโนทัศน์ดังกล่าวเป็นลักษณะเฉพาะของนาคในความคิดของคนทั่วไป นอกจากนี้คนส่วนใหญ่ยังมีความรู้สึกหวาดกลัวนาค เนื่องจากมีการเชื่อมโยงความคิดมโนทัศน์รูปสัญลักษณ์นาคเป็นงูใหญ่กับงูทั่วไปตามธรรมชาติที่มีพิษร้ายแรง กอปรกับการสร้างสรรค์งานที่ปรากฏในงานศิลปะต่างๆ ซึ่งสร้างสรรค์ให้นาคมีลักษณะที่น่าเกรงขาม และงานสร้างสรรค์ที่ปรากฏในรูปแบบวรรณกรรม ละครพื้นบ้าน ละครโทรทัศน์ และภาพยนตร์บางเรื่อง ซึ่งมีตัวละครเป็นนาค ส่วนหนึ่งมีการนำเสนอแง่มุมของนาคในบทบาทของตัวละครทั้งตัวละครผู้ช่วยเหลือ เช่น พระสุธน-มโนห์รา สังข์ทอง และตัวละครปรปักษ์ เช่น โกมินทร์ ดาบเจ็ดสีมณีเจ็ดแสง เป็นต้น เหล่านี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การรับรู้มโนทัศน์เรื่องนาคของคนในปัจจุบันมีทั้งในทางเป็นผู้สร้างสรรค์และผู้ทำลาย อนึ่ง คนส่วนใหญ่มีความเข้าใจอันคลาดเคลื่อนในการรับรู้มโนทัศน์ของเงือกที่เป็นนาคกับเรื่องราวของเงือกที่เป็นผีเงือก ซึ่งเงือกที่เป็นผีเงือกนั้นมีบทบาทอันตรงกันข้ามกับเงือกที่เป็นนาค กล่าวคือไม่ได้มีบทบาทในการช่วยเหลือ แต่มักจะเป็นผู้ที่ทำอันตรายมนุษย์ เหตุนี้จึงเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้คนในสังคมรับรู้มโนทัศน์ของนาคผิดเพี้ยนไป อย่างไรก็ตามจากการศึกษาข้อมูลพบว่านาคยังคงมีมโนทัศน์อันสำคัญอีกหลายประการที่อยู่นอกเหนือการรับรู้ของคนทั่วไป ซึ่งมโนทัศน์ดังกล่าวล้วนเป็นมโนทัศน์อันสำคัญที่เกี่ยวกับบทบาทของนาคในการค้าจุนโลก สอดส่องดูแลความเป็นไปของมวลมนุษย์ มีบทบาทเป็นทั้ง

ผู้ให้ ผู้ช่วยเหลือ และผู้ลงโทษ หรือกล่าวได้ว่านาคเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนในกลุ่มชนชาติไท นั้นเอง มโนทัศน์เรื่องนาคที่อยู่นอกเหนือการรับรู้ของคนทั่วไป ได้แก่ มโนทัศน์นาคเป็นบรรพบุรุษ มโนทัศน์นาคในฐานะที่เป็นเทพ มโนทัศน์นาคเป็นผู้ปกครองสถานที่สำคัญหรือบ้านเมือง มโนทัศน์นาคมีอยู่จริง มโนทัศน์นาคเป็นเจ้าของแผ่นดิน มโนทัศน์นาคกับการสร้างบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย มโนทัศน์นาคกับโหราศาสตร์ และ มโนทัศน์นาคเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์ ทั้งนี้มโนทัศน์ดังกล่าวปรากฏการรับรู้เฉพาะกลุ่มชนที่มีความเชื่อ และความศรัทธานาคมาแต่เดิม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ามโนทัศน์เกี่ยวกับนาคทั้งหมดที่ผู้วิจัยได้ศึกษา ยังคงปรากฏการรับรู้และการดำรงอยู่ใน 2 ลักษณะ คือ กลุ่มชนชาติไทที่เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมและอยู่ในช่วงวัยอาวุโสยังคงมีการรับรู้มโนทัศน์ทั้งหมดอย่างแจ่มชัด ในส่วนของคนที่อยู่ในชุมชนเมืองคงมีการรับรู้มโนทัศน์บางมโนทัศน์ที่เป็นลักษณะเด่นเฉพาะของนาคเท่านั้น

2.4 ศาสตร์แห่งนาค

การศึกษามโนทัศน์เรื่องนาคทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจอย่างลุ่มลึกในความเป็นนาค ซึ่งผู้วิจัยขอเรียกว่า “ศาสตร์แห่งนาค” (Nagalogy) ประเด็นของความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับนาคใน “ศาสตร์แห่งนาค” อาจกล่าวได้ว่า ความรู้สามารถแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ ความรู้ที่เป็นศาสตร์และความรู้ที่เป็นศิลป์ ความรู้ทั้งสองประเภทนี้แตกต่างกันที่ “ความรู้ที่เป็นศาสตร์” นั้น หมายถึง ความรู้ที่มีอยู่จริง เป็นสิ่งที่สัมผัสได้และพบเห็นกันอยู่ทั่วไป สำหรับ “ความรู้ที่เป็นศิลป์” หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากความคิด ความเชื่อ ความรู้สึกหรือความรู้สึกใด ๆ ก็ตามที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ อาจเป็นความเชื่อของคนในสังคมหนึ่งซึ่งอาจจะคล้ายหรือแตกต่างกับความเชื่อของสังคมอื่นก็ได้แต่เรื่องดังกล่าวนั้นจะไม่สามารถพิสูจน์หรือหาข้อสรุปที่ชัดเจนได้ “ศาสตร์แห่งนาค” ดังกล่าว สามารถแบ่งเป็น 2 ระดับ กล่าวคือ ความรู้ ความเข้าใจในระดับพื้นฐาน และความรู้ ความเข้าใจในระดับลึก มีรายละเอียดดังนี้

(1) **ความรู้ ความเข้าใจในระดับพื้นฐาน** ความเข้าใจในระดับพื้นฐานซึ่งประกอบด้วยเรื่องรูปลักษณะและคุณสมบัติของนาคนั้น เป็นความรู้พื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นสำหรับผู้สนใจศึกษาเรื่องนาค เนื่องจากความรู้ดังกล่าวจะเป็นฐานรากอันสำคัญที่จะใช้ในการต่อยอดในการศึกษาและวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และการตีความเรื่องนาคในระดับลึกต่อไป

อนึ่ง **ความรู้ที่เกี่ยวกับรูปลักษณะของนาค**ที่คนทั่วไปรับรู้อย่างเด่นชัดและตรงกัน คือ นาคเป็นงูใหญ่ มีหงอน ซึ่งจากการเก็บข้อมูลสนามจากชนชาติไทกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะรูปนาคที่ได้รับการสร้างสรรค์เป็นศิลปะแขนงต่าง ๆ ทั้งประติมากรรม จิตรกรรม และศิลปะหัตถกรรม มีข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับรูปลักษณะของนาคว่า นาคมีหลายระดับ ซึ่งนาคในระดับที่เป็นบริวารจะมีรูปลักษณะให้เห็นเป็นงูใหญ่ มีหงอนและไม่หงอนก็ได้ ส่วนนาคชั้นสูงที่เป็นพญานาคราช ดังเช่น พญามุจลินท์นาคราชนั้นจะมีรูปลักษณะพิเศษกว่าบริวารโดยทั่วไป มักไม่ค่อยปรากฏให้เห็นเพราะอยู่ในสถานะของความเป็นเทพ และหากจะปรากฏให้เห็นก็มักปรากฏในรูปลักษณะของงูใหญ่ เนื่องจากเป็นรูปลักษณะที่มนุษย์สามารถรับรู้ได้โดยง่าย ทั้งนี้ รูปลักษณะพิเศษของนาคนั้นมีโครงหน้าที่มีส่วนคล้ายกับปลา เศียรมีตั้งแต่ 1 เศียร 3 เศียร 5 เศียร 7 เศียร และ 9 เศียร เศียรของนาคแต่ละตนมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับบารมีที่บำเพ็ญ กรณีที่มีหลายเศียรแต่ละเศียรจะมีลักษณะที่แตกต่างกัน เศียรแต่ละเศียรไม่ได้แยกออกจากกัน แต่มีลักษณะการแผ่ติดกันคล้ายรูปใบโพธิ์ลักษณะของหงอนนั้นตั้งตรงแต่ไม่สูง ดวงตากกลมโตเป็นสี

เพลิง เวลาเพ่งมองมีลักษณะเหมือนการเพ่งมองของจุงจางซึ่งมีอำนาจ ลึนมีลึนเดียวไม่มีแฉก ลักษณะลึนเหมือน ลึนของมนุษย์แต่มีลักษณะเรียว ซึ่งสามารถยืดให้ยาวออกมานอกปากได้ มีเคราย้อยลงมายาวมากจากคาง เคลื่อนไหวได้ มีสีชมพูอมม่วง ส่วนคอเป็นเหนียงที่สามารถยืดและพองกางออกได้เหมือนกะปอมหรือกิ้งก่า เมื่อ พองออกจะมีลักษณะเป็นแผ่นคล้ายพัด ถ้าแผ่ออกเต็มที่จะมีลักษณะเหมือนนำพัดหวักล้อมมาผูกไว้ที่คอ ซึ่ง สะท้อนผ่านงานศิลปะในลักษณะการสร้างสรรค์ให้มีแฉกคอเป็นชั้น ๆ ถ้าตัวยาวเหมือนลักษณะของงู มีสันหลัง เหมือนปลาจุ่มพวด (ปลาตีน) สันหลังนี้ยาวตลอดลำตัวไปจรดหางซึ่งมีลักษณะแยกเป็นสองแฉกจากสันหลังที่ยาวลงมาและสามารถตั้งได้ เมื่อยามมีการขندตัวจะขندตัวโดยการเวียนขวา นาคแต่ละตนมีสีที่ไม่เหมือนกันซึ่ง ขึ้นอยู่กับตระกูลของนาค บางตนมีสีเดียว เช่น สีดำ สีเขียว และสีทอง เป็นต้น บางตนมีหลายสีเป็นสีรุ้ง

ด้านคุณสมบัติของนาคอันโดดเด่น คือ ความมีอิทธิฤทธิ์อำนาจและสามารถแปลงกายได้ ซึ่งคน ส่วนใหญ่มักได้รับการถ่ายทอดว่านาคแปลงกายเป็นมนุษย์ได้ แต่จากการเก็บข้อมูลพบว่านอกจากนาคจะแปลง กายเป็นมนุษย์ได้แล้ว ยังสามารถแปลงกายเป็น สัตว์ และสิ่งต่าง ๆ ได้ตามที่ปรารถนา เช่น แปลงกายเป็น กระรอกเผือก งู จระเข้ ปู ควาย ขอนไม้ เรือ บันได และดวงอาทิตย์ เป็นต้น

(2) **ความรู้ ความเข้าใจในระดับลึก** ความรู้ ความเข้าใจในระดับลึกนั้นประกอบด้วยการ วิเคราะห์เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของนาคและการตีความเกี่ยวกับนาคในแง่มุมต่าง ๆ

การวิเคราะห์เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของนาค มโนทัศน์นาคที่ประมวลได้จากชนชาติไทในกลุ่ม ต่าง ๆ ทำให้เห็นบทบาทหน้าที่ของนาค ซึ่งจำแนกได้เป็น 2 ประการสำคัญ ได้แก่ นาคเป็นผู้ค้ำจุนโลกทั้งทาง อาณาจักรและศาสนจักร

ด้านอาณาจักร นาคมีบทบาทอันสำคัญที่ เป็นผู้หนุนรองแผ่นดิน ทำให้โลกยังดำรงอยู่ได้ใน จักรวาล อีกทั้งการที่นาคเป็นเจ้าแห่งน้ำและแผ่นดิน ตลอดจนการที่นาคสามารถบันดาลให้เกิดลมพายุ และเกิด ลูกไฟหรือบั้งไฟพญานาค เหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่ทำให้กล่าวได้ว่านาคเป็นผู้มีความสัมพันธ์กับธาตุทั้งสี่ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งเป็นธาตุสำคัญในการประกอบสร้างเป็นโลก นอกจากนี้ การปรากฏ มโนทัศน์นาคเป็นบรรพบุรุษของ ชนชาติไททำให้เห็นได้ว่านาคมีบทบาทสำคัญที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างลึกซึ้งคือบทบาทในการให้กำเนิด ที่ทำให้เกิดเผ่าพันธุ์และการสืบเชื้อสายระหว่างมนุษย์กับนาค ซึ่งบทบาทนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบทบาทหน้าที่ของ นาคในการช่วยเหลือมนุษย์ให้เกิดความมั่นคงในการดำเนินชีวิต อันแสดงให้เห็นผ่านการสร้างบ้านแปลงเมือง การ ให้ทรัพย์สินศฤงคาร การให้ความอุดมสมบูรณ์ และการให้ความช่วยเหลือและเป็นขวัญกำลังใจยามเมื่อมนุษย์ต้อง ประสบกับปัญหา

ด้านศาสนจักร นาคมีบทบาทอันสำคัญในการค้ำจุนและปกป้องพระพุทธศาสนาซึ่งกล่าวได้ว่าเป็น บทบาทอันสำคัญอย่างโดดเด่นและยิ่งใหญ่ ดังจะเห็นได้ตั้งแต่สมัยพุทธกาลที่พญากาฬนาคราชได้รับรู้การจะตรัสรู้ของเจ้าชายสิทธัตถะ ต่อมาพญามุจลินท์นาคราชได้ปกป้องคุ้มครองสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันเป็นที่มาของ พระพุทธรูปปางนาคปรก นอกจากนี้พญานาคบางตนที่มีมิชฌาธิฐิ เช่น พญานันโทปนาคราช ก็ยอมรับและศรัทธา ในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่พญานาคที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจยอมให้ความเคารพนบถและยึดมั่น ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ย่อมเป็นสิ่งที่ยืนยันได้ถึงความยิ่งใหญ่ของพระพุทธศาสนา จากที่กล่าวมานี้ทำให้เห็น ได้ว่า นาคมีส่วนสำคัญในการปกป้องรักษาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระศาสดาของพระพุทธศาสนา

ความศรัทธาของนาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาอันปรากฏในพุทธประวัติที่เล่าขานสืบต่อมาถึงปัจจุบันซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งคือ การที่มีนาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งแม้จะไม่ได้รับพุทธานุญาตจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้บวชก็ตาม สิ่งเหล่านี้มิได้ทำให้ความศรัทธาของนาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาตกลง แต่นาคยังคงแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนาด้วยการคุ้มครองปกปักรักษาพระบรมธาตุ หรือพระธาตุ และพุทธสถานตลอดมา พระบรมธาตุและพุทธสถานต่าง ๆ ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ดังนั้น การที่นาคได้อุทิศตนเพื่อปกปักรักษาและคุ้มครองสิ่งสำคัญดังกล่าว นาคจึงมีบทบาททั้งในการปกปักรักษาทุกสิ่งทุกอย่างอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและมีบทบาทในการจรรโลงจิตใจของพุทธศาสนิกชนด้วย นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่นาคมาขอบวชข้างต้น ยังเป็นที่มาของประเพณีการบวชนาคซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดและจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่สืบไป

การตีความเกี่ยวกับนาค พฤติกรรมและบทบาทหน้าที่ของนาคทำให้เห็นได้ว่าความเป็นนาค ซึ่งมีศักยภาพสูงยิ่งในด้านฤทธิ์และอำนาจที่จะสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างมากมาย แต่มีอยู่สิ่งหนึ่งที่อยู่นอกเหนืออำนาจของนาคนั่นคือ “การบวชในพระพุทธศาสนา” ซึ่งแสดงให้เห็นว่านาคยังมีความไม่สมบูรณ์แบบอยู่บางประการ แต่ความมั่นคงในดวงจิตแห่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของนาคนั้นเป็นสิ่งที่มีความเป็นอมตะนอกเหนืออุปสรรคภัยภายนอก นาคจึงน่าจะเป็นอุทาหรณ์ให้มวลมนุษย์ได้ตระหนักว่า การที่ตนมีความบริสุทธิ์พร้อม มนุษย์ก็ควรปฏิบัติบทบาทหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนิกชนทั้งนงที่มีสิทธิ์โดยชอบธรรมในการเข้าสู่ทางแห่งพระพุทธศาสนา แต่กลับละเลยการปฏิบัติตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณงามความดี ดังนั้น จึงควรระลึกถึงความศรัทธาแห่งนาคที่มีต่อพระพุทธศาสนา และใช้สิทธิ์ที่มีแห่งตนมุ่งมั่น ปฏิบัติดี ปฏิบัติธรรม และปวารณานตนเข้าสู่ทางแห่งศาสนาด้วยความศรัทธาอย่างแท้จริงอันจะสามารถไปสู่ทางแห่งการหลุดพ้นและสุขอันเป็นนิรันดร์

นอกจากนี้ จากบทสนทนาเกี่ยวกับนาคยังแสดงให้เห็นว่านาคเป็นผู้มีความรับผิดชอบอย่างสูงยิ่งต่อบทบาทหน้าที่ของตน ซึ่งบทบาทหน้าที่ดังกล่าวล้วนเป็นภาระอันใหญ่ยิ่งที่ยากจะหาผู้ใดกระทำได้ ดังจะเห็นได้จากเทพปกรณัมของอินเดียที่ได้กล่าวถึงการกวนเกษียรสมุทร ซึ่งนาคก็ได้เสียสละตนเองเป็นเสมือนเชือกพันรอบเขามันตระ เพื่อให้ฝ่ายเทวดาและอสูรกวนเกษียรสมุทร เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านาคเป็นผู้มีความรับผิดชอบและอดทนต่อภาระหน้าที่เป็นอย่างสูง เนื่องจากการกวนเกษียรสมุทรต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนาน อย่างไรก็ตาม จากความรับผิดชอบ และความอดทนของนาคก็ทำให้การทำภารกิจดังกล่าวประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ การที่นาคได้รับภาระอันยิ่งใหญ่ในการหนุนรองแผ่นดินตามความเชื่อของกลุ่ม ไทยอาหมก็แสดงให้เห็นว่านาคเป็นผู้ที่มีศักยภาพสูงอันเป็นผู้ที่เหมาะสมในการแบกรับโลกอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย จากที่กล่าวมาจึงแสดงให้เห็นว่านาคเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบอันสูงยิ่งซึ่งเป็นเสมือนจิตวิญญาณอันแท้จริงของนาค นาคจึงได้รับความไว้วางใจให้ทำภารกิจอันยิ่งใหญ่ดังกล่าว เป็นต้น

อนึ่ง บทบาทของนาคที่สะท้อนให้เห็นจากวรรณกรรม และความเชื่อ ยังแสดงให้เห็นว่านาคมิได้มีบทบาทในการสร้างสรรค์หรือช่วยเหลือเท่านั้น แต่นาคยังเป็นผู้พร้อมที่จะทำลายล้างสรรพสิ่ง และสรรพสัตว์ทั้งมวลได้เช่นกัน เช่น ทำให้เกิดเมืองล่ม และพ่นพิษใส่แหล่งน้ำ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากนาคนั้นมีทั้งนาคที่มีสัมมาทิฐิ และมีฉาทิฐิ ฉะนั้นนาคในกลุ่มที่มีฉาทิฐิจึงเป็นผู้ที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนอย่างมหันต์ได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม

ตามมีข้อสังเกตว่าพฤติกรรมในการทำลายล้างโดยเฉพาะการทำให้เกิดน้ำท่วมนอง และเกิดเมืองล่มนั้นเป็นไปได้ เพราะนาคเป็นฝ่ายถูกระงับก่อน นาคจึงได้ตอบโต้กลับซึ่งพฤติกรรมการทำลายล้างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามีเหตุ และปัจจัยของการกระทำ ในบางกรณีแม้จะปรากฏว่านาคเป็นผู้ก่อให้เกิด ความเดือดร้อนก่อนก็ตาม แต่เมื่อนาคได้รับการอบรมสั่งสอน ชี้แนะแนวทางให้เห็นบาปบุญคุณโทษ นาคก็พร้อมที่จะละมิจาพิรุณที่มีอยู่ได้

จากการศึกษามโนทัศน์เรื่องนาคดังกล่าวมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่ามโนทัศน์ดังกล่าวเป็นมโนทัศน์ที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนในกลุ่มชนชาติไทยอย่างลึกซึ้ง แม้ในสังคมปัจจุบันซึ่งเป็นสังคมแห่งเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ และเป็นยุคที่ยอมรับความจริงจากหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ก็ตาม และแม้เรื่องอันเกี่ยวกับนาคที่มีปรากฏการณ์ปรากฏอยู่ในสังคมไทยจะยังหาข้อพิสูจน์ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ แต่ความคิด ความเชื่ออันเกี่ยวกับนาคก็ยังคงปรากฏให้เห็นในสังคมปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากนาคสามารถตอบสนองคุณค่าทางด้านจิตใจหรือการเป็นขวัญกำลังใจได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ แม้วิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าไปเพียงใด แต่สิ่งที่ยอยู่นอกเหนือการพิสูจน์ของวิทยาศาสตร์อย่างนาคก็ยังคงเป็นสิ่งที่สามารถดำรงอยู่ในสังคมของชนชาติไทยได้ต่อไป

3. ข้อเสนอแนะ

การศึกษามโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทยที่ศึกษาวิจัยแล้วทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเรื่องนาคได้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นอื่นที่น่าสนใจและควรจะนำมาศึกษาเพื่อต่อยอดความรู้เกี่ยวกับนาคและสัตว์ทิพย์อื่น ๆ ดังประเด็นต่อไปนี้

3.1 การศึกษามโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทยนี้ทำให้ได้ข้อสังเกตว่านาคกับมังกรมีส่วนที่มีความสัมพันธ์กันอยู่มาก จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างนาคกับมังกรในด้านต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง

3.2 ควรมีการศึกษามโนทัศน์เกี่ยวกับนาคโดยใช้ช่วงเวลาเป็นขอบเขตในการศึกษา กล่าวคือควรมีการศึกษาข้ามมโนทัศน์เกี่ยวกับนาคในอนาคต เพื่อเปรียบเทียบมโนทัศน์ที่ยังคงอยู่หรือมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

3.3 ควรมีการศึกษามโนทัศน์เกี่ยวกับสัตว์ทิพย์ประเภทอื่น เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ บทบาท และหน้าที่ของสัตว์ดังกล่าวที่มีต่อการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กัญญรัตน์ เวชศาสตร์. (2551). ความเข้าใจเกี่ยวกับมโนทัศน์: ภาพรวมจากการสังเคราะห์งานวิจัย วารสารคณะ

มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์. 5, 1 (มกราคม-เมษายน 2551): 91-100

คำมุก พนลือชา. (2543). “ความเชื่อเรื่องนาคในกระบวนการทำนาของชาวลาว: กรณีศึกษาชาวบ้านสี่-ฐานใต้

อำเภอหาดทรายฟอง จังหวัดกำแพง นครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

พิเชษฐ สายพันธ์. (2539). “นาคาคติอีสานกลุ่มแม่น้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิชชุรัมย์ [นามแฝง]. (2548). **นาคราชในสุวรรณภูมิและความเชื่อที่เกี่ยวข้อง**. กรุงเทพฯ: ทีเพชการพิมพ์.

ศิริพร ณ ถลาง. (2548). **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน**. ศูนย์ คติชน
วิทยาและภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมพงศ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (2542). **การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท**. เชียงใหม่: ภาควิชา
ภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สันติ เล็กสุขุม.(2548).**รวมบทความ มุมมอง ความคิด และความหมาย: งานช่างไทยโบราณ**. กรุงเทพฯ: เมือง
โบราณ.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546).**นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุพิชฌาย์ จินดาวัฒน์ภูมิ. (2542). “ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานกลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19
จนถึงปัจจุบัน).” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติ-ศาสตร์ไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ภาษาต่างประเทศ

Howay, M. Oldfield. (1955). **The Encircled Serpent a Study of Serpent Symbolism in All
Countries and Ages**. New York: Arthur Richmond Company.

Jumsai Na Ayutthaya, Sumet. (1988). **Naga: Culture Origins in Siam and the West Pacific**.
Singapore: Oxford University Press.

Kant, Immanuel.(1936). **Kant's Metaphysic of Experience**. H.J. Paton, London: Allen & Unwin.